

MEĐUNARODNOPRAVNA ZAŠTITA KULTURNIH DOBARA U SLUČAJU ORUŽANOG SUKOB I OKUPACIJE

Apstrakt

Kulturna dobra kao velike vrednosti, bez obzira na to kako se određivao pojam kulturnih dobara i da li su ona uvek kao takva označavana, uvek su uživala određenu pravnu zaštitu. Ratovi povlače za sobom razaranja u kojima neizbežno stradaju kulturna dobra. Do uništavanja kulturnih dobara dolazi bilo kao posledica vođenja neprijateljstava, bilo kao svesno i namerno uništavanje tih dobara kao način ratovanja. Od davnih vremena postoji tendencija da se kulturna dobra zaštite od posledice vođenja neprijateljstava. Mnoga pravila o vođenju rata sadržavala su pravila koja štite određene objekte, najčešće religiozne prirode. Postojeća običajna pravila kodifikovana su prvi put sredinom 19. veka. Međunarodnopravna zaštita kulturnih dobara za vreme rata prvi put je došla do izražaja u Haškoj konvenciji o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1899. godine kojom se predviđaju obaveze u pogledu zaštite kulturnih dobara prilikom opsada i bombardovanja. Istom konvencijom zabranjuje se uništavanje objekata koji predstavljaju kulturna dobra. Kasnija Haška konvencija iz 1907. godine o zakonima i običajima rata razradila je ova pravila u okviru Pravilnika pridodatog Haškoj konvenciji. Najvažniju oblast svakako predstavlja Haška konvencija o zaštiti kulturnih dobara u vreme oružanog sukoba iz 1954. godine i dva Protokola dodatih Konvenciji.

Cljučne reči: kulturna dobra, rat, okupacija, međunarodni ugovori, Haška konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba, Protokoli.

1. Uvodne napomene

Veliki značaj koji se u modernim društvima pridaje kulturnim dobrima i sve veća ugroženost kulturnih dobara raznim oblicima napada na njih ukazivali su da kulturna dobra nisu adekvatno pravno zaštićena. Zaštita samo na nacionalnom planu pokazala se nedovoljnom, tako da se

¹ Doktorand na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu; e-mail: milan.tesla69@gmail.com

poja-vila potreba da se deluje i na međunarodnom planu kako bi došlo do sveobuhvatnije zaštite. Na-pori su išli u pravcu stvaranja međunarodnih ugovora o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oruža-nih sukoba. Rat i njegove posledice dovode do uništavanja mnogih kapitalnih dela i tekovina lju-dske civilizacije, umetničkih dela, spomenika, muzeja itd. U nekim slučajevima kulturna dobra stradaju slučajno kao usputna šteta tj. posledica vođenja neprijateljstava. Ali, mnogo je češći slu-čaj da se kulturna dobra uništavaju namerno pozivanjem na imperativnu vojnu potrebu koja se tumači kao neophodna u naporima savladavanja neprijatelja. Bez obzira na sistematsko uništava-nje, ipak od početka ljudske istorije postojali su naponi da se ona zaštiti od posledica vođenja ne-prijateljstava. Nastala su mnoga običajna pravila koja se pre svega štitila religiozna mesta i osobe koje su u tim mestima našli azil od proganjanja.

Običajna pravila kojima se regulisalo vođenje rata sistematizovana su kodeksima od sredine 19. veka u oblasti međunarodnog prava. Danas se ova oblast naziva međunarodno pravo oružanih sukoba. Prvi pokušaj kodifikacije pravne zaštite kulturnih dobara nastaje 1863. godine donoše-njem Liberovog kodeksa koji se primenjivao u američkom građanskom ratu, a bio je od važnosti za napredak u proširivanju pravne zaštite tih dobara. Glavni deo ove naučne analize odnosi se na međunarodne ugovore koji se posebno bave zaštitom kulturnih dobara. Pre svega, radi se o Haš-koj konvenciji za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba iz 1954. godine i dva doda-tna Protokola. S obzirom da Konvencija nije potpuno ispunila očekivanja, dolazi do usvajanja Protokola. Posebno je važan II Protokol čija je namena da reafirmiše i oživi odredbe iz Haške konvencije. Taj Protokol je uneo važne novine i poboljšao zaštitu kulturnih dobara u vreme rata. Pomenutom Konvencijom šire je razrađena oblast zaštite kulturnih dobara. Veliki razvoj intere-sovanja za kulturna dobra nije u dovoljnoj meri praćen naučnom obradom te problematike.

2. Istorijski razvoj pravne zaštite kulturnih dobara od antike do 19. veka

U oružanim sukobima tokom cele istorije, stradala su u velikoj meri i kulturna dobra. Rušeni su hramovi, paljene crkve, manastiri, džamije i druge bogomolje, uništavana i pljačkana pokretna kulturna dobra. Često su u oružanim sukobima uništavana umetnička dela. Neka od tih dela nisu došla do nas ni u tragovima, ili su nam poznati šturi opisi savremenika i nepovratno su izgublje-na za kasnije generacije.² U antičko doba pravila rata predviđala su da pobednici mogu uništiti kulturno blago pobeđene države. Uništenje kulturnog blaga Grčka od strane persijskog cara

² Ž. Ležaja, *Zaštita kulturnih dobara u oružanom sukobu*, Zadužbina Andrejević, Beograd 2011, 3-5.

Kserksesa predstavlja često navođen primer. Potpuno uništenje Kartagine 146. godine p.ne. od strane rimske vojske, i pljačkanje Herodovog hrama u Jeruzalemu 70. godine p.n.e. isto predstavlja poznate primere.³

Kulturna dobra nisu u pogledu zaštite posebno izdvajana od drugih predmeta kao imovine, pa su na taj način bivala zaštićena u meri i na način kako se imovina uopšte pravno štitila. Tu se, u prvom redu može uzeti u obzir zaštita od krađe, kao i zaštita od oštećenja. Još od najstarijih vremena stare građevine, spomenici, hramovi, palate, grobnice i drugi objekti velikog značaja kao starine i kao objekti nesumnjive istorijske i umetničke vrednosti, čuvane su i održavane i njihovoj zaštiti bila je poklanjana velika pažnja⁴ Tako je npr. još u Hamurabijevom zakonu iz vremena oko 2000. godine p.n.e došla do izražaja zaštita kulturnih dobara inkriminisanjem krađe iz hramova ili dvorova, sa smrtnom kaznom kao sankcijom kako za učinioca, tako i za onoga ko je takve ukradene stvari primio.⁵ U 17. veku, utemeljivač međunarodnog prava Hugo Grocius, proučavajući praksu armija tokom milenijuma zaključio je da je dozvoljeno naneti štetu neprijatelju, i prema osobama i prema imovini. To je dozvoljeno ne samo za onog koji vodi pravedan rat, već to važi za svaku stranu bez razlike. Po njemu, pravo naroda dopušta uništenje i pljačka-nje imovine neprijatelja.⁶ .1758. godine Emerih De Vatel u svom čuvenom delu "Pravo naroda ili principi prirodnog prava" naglasio je da "svi akti počinjeni tokom rata koji povređuju neprijatelja bez preke potrebe, ili koji ne služe ostvarivanju pobede i privođenja rata kraju su neopravdani i osuđeni od strane prirodnog prava. Koji god bio uzrok da država bude uništena, one građevine koje su ponos ljudske rase i koje nisu prepreka snazi neprijatelja kao što su hramovi, groblja, javne građevine i sve zgrade izuzetne lepote moraju biti pošteđene."⁷ Iako se to još nije očitovalo u pravu, već u 16. veku preovladava mišljenje da umetnička dela i spomenici predstavljaju posebnu kategoriju dobara. Paralelno se razvijala svest učene elite u Evropi o tome da umetnost i nauka predstavljaju zajednička dobra .Ali, po tadašnjoj doktrini vojne potrebe, ukoliko je bilo neophodno da se takvi objekti unište radi vojnog napredovanja, vojska je svakako imala pravo na to.⁸

Tokom Napoloenove ere, njegova vojska pljačkala je kulturna dobra. Francuskoj su predana vredna kulturna dobra pod uslovima ugovora nametnutim poraženim državama, i pomoću toga nagomilane

³ J. Johnson, "Under the new management: the obligation to protect cultural property during military occupation", *Military law review*, 190/191, 2006/2007, 115.

⁴ Đ. Đorđević, *Krivičnopravna zaštita kulturnih dobara*, Vojnoizdavački zavod i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd 2011, 11.

⁵ Lj. Kandić, *Praktikum iz opšte istorije države i prava*, Službeni list SFRJ, Beograd 1973, 36.

⁶ V: H.Grotius, *On the law of war and peace*, Batoche books, Kitchener 2001, 658

⁷ E. De Vattel, *The Law of Nations*, Philadelphia 1852, 294-295.

⁸ Ž. Ležaja, 13.

su ogromne količine umetnina koje su bile izložene u muzeju Luvr i na ostalim lokacijama. Prvi pokušaj kodifikacije zaštite kulturnih dobara došao je 1863. godine kada je donet . Liberov kodeks. On je regulisao vođenje rata od strane vojske SAD-a u građanskom ratu, i ovlastio je da zaplenjuje za svoju korist javnu imovinu koja pripada neprijateljskoj vlasti, Privatna imovina, međutim, bila je zaštićena osim ako je bila na neki način uključena u neprijateljske ratne napore. Kodeks predviđa da imovina koja pripada crkvama, dobrotvornim ustanovama, muzejima neće biti tretirana kao javna imovina podložna konfiskaciji, već kao privatna imovina koja mora biti poštovana.⁹ 1874. godine na predlog ruskog cara Aleksandra II, održava se u Briselu međunarodna konferencija na kojoj se usvaja tzv. Briselska deklaracija. 1880. godine usvaja se tzv. Oksfordski priručnik. U oba dokumenta nalazi se odredba kojom se zabranjuje uništavanje neprijateljske imovine, osim ako to imperativno zahtevaju potrebe rata. Oksfordski priručnik predviđa i da će oni koji povrede pravila koja on sadrži biti kažnjeni po krivičnom zakoniku.¹⁰

3. Haške konvencije o ratnom pravu iz 1907. godine.

Poznato je da su mnogi naponi učinjeni krajem 19. veka radi regulisanja problema zaštite kulturnih dobara u ratnom pravu. Ovaj proces završen je 1907.godine sa potpisivanjem u Hagu 13 konvencija, od kojih se 12 odnosi na ratno pravo. Postoje kulturna dobra koja doprinose zaštiti takve imovine indirektno i ona koje se odnose na takvu imovinu direktno. Obe kategorije mogu se naći u Pravilniku dodatom Haškoj konvenciji iz 1907. godine. U prvu kategoriju uključena su pravila koja ciljaju na zaštitu kulturnih dobara uopšte. Npr. zabrana pljačke, pravilo o zabrani uništenja neprijateljske imovine, pravilo o zabrani napada ili bombardovanja gradova, sela, mesta za stanovanje, ili građevina koji su nebranjeni. Ova pravila indirektno štite kulturna dobra. Međutim, postoje i pravila koja se direktno odnose na kulturna dobra. Npr.može se navesti odredba:”Prilikom opsada i bombardovanja gradova moraju se preduzeti sve mere da se poštede, koliko je to moguće, zgrade posvećene verskim obredima, umetnosti, nauci i dobrotvornim svrhama, istorijski spomenici, bolnice pod uslovom da nisu u isto vreme upotrebljeni u vojne svrhe.(Pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu, čl. 27.) Istovremeno, Pravilnik je propisao obavezu za svaku zaraćenu stranu da ove objekte označi specijalnim vidljivim znacima koji će biti unapred saopšteni napadaču.¹¹

⁹ J. Johnson, 119.

¹⁰ Ž. Ležaja, 16.

¹¹ *International dimensions of humanitarian law*, Henry Dunant Institute, Unesco, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva 1988, 205.

U Devetoj haškoj konvenciji o bombardovanju po pomorskim snagama u vreme rata iz 1907.godine , uveden je pojam vojnog cilja. U toj konvenciji se uzimaju u obzir posebne okolnosti pomorskog rata i svrha pomorskog bombardovanja, a ta je da se uništi ratna sposobnost neprijatelja. Ta konvencija zabranjuje bombardovanje naseljenih mesta tj. luka, gradova, sela, naselja i zgrada. U skladu sa Haškim pravilnikom smatraju se kao nebranjena i utvrđena mesta ako se stvarno ne brane, a kao branjeno mesto smatra se svako mesto gde se pruža otpor. I kod branjenih mesta treba bombardovanje ograničiti na objekte koji imaju vojni značaj.¹²

4. Period od prvog do drugog svetskog rata

Prvi svetski rat je pokazao da su postojeća pravila o bombardovanju gradova nedovoljna da bi se obezbedila delotvorna zaštita. Područje operacija je znatno prošireno, tako da je zauzimanje bilo kog grada bilo moguće samo uz borbe, što je te gradove činilo branjenim. Razvojem avijacije i njenom upotrebom dodatno je zakomplikovana situacija, zbog nepostojanja pravila o vazдушnom bombardovanju.¹³ U toku prvog svetskog rata vojno vazduhoplovstvo je često korišćeno, i postalo je važan deo oružanih snaga države. Iskustva iz vazdušnog ratovanja u Prvom svetskom ratu aktuelizovala su potrebu da se razmotri mogućnost formulisanja pravila koja bi ustanovila određena ograničenja na tom planu. Zato je na Vašingtgonskoj konferenciji 1922. godine formirana Komisija pravnika sa zadatkom da formuliše takva pravila, što je ona učinila naredne godine u formi Nacrta pravila vazdušnog rata. Redaktori Nacrta pravila vazdušnog rata utvrdili su određen broj pravila o vazdušnom bombardovanju, potvrđujući da je ono zakonito samo kada je upereno protiv vojnih objekata, što znači da je nezakonito ako je upereno na gradove, sela, mesta, stambene objekte i kulturno-istorijske spomenika i to pod uslovom da nisu upotrebljeni u vojne svrhe.¹⁴ Budući da su osnovne metode vazdušnih napada na kulturna dobra gađanje, raketiranje i bombardovanje, zaštita i pridržavanje mera vojne prirode unose se u uputstva i propise ratnih vazduhoplovstava još u miru. Kod složenih vazdušnih napada, kao što su noćni ili prilikom nepovoljnih meteoroloških uslova, zatim pri jakoj protivvazdušnoj odbrani ili elektronskom ometanju, precizne provere nisu moguće a ni tako efikasne. Zato je samo u uslovima preciznog bombardovanja moguće uskladiti napade, uz što manja oštećenja kulturnih dobara. Nacionalna uputstva često su više sadržavala sopstvene mere sigurnosti i zaštite, kao u primeru

¹² J. Andrassy, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb 1990, 585-586.

¹³ Ž. Ležaja, 18.

¹⁴ Z. Vučinić, *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, Javno preduzeće "Službeni glasnik", Beograd 2006, 215.

saveznih propisa Švajcarske. Ti propisi predviđaju izvesnu saveznu, ali i kantonalnu odgovornost za čuvanje kulturnih dobara i njihovu materijalnu sigurnost. Oni se pretežno odnose na zaštitu prilikom napada iz vazduha. U ratnom priručniku za oružane snage SAD poziva se na pridržavanje Rerihovog pakta koji pruža neutralizovan i zaštićen status istorijskim spomenicima, muzejima, naučnim, umetničkim, kulturnim i prosvetnim ustanovama u slučaju rata između država ugovornica.¹⁵

Posle prvog svetskog rata nije bilo značajnijih kodifikacija po pitanju zaštite kulturno-istorijskih spomenika. Doduše, bio je pokušaj 1933. godine na međunarodnoj konferenciji američkih država u Montevideu u vidu rezolucije da se to pitanje reši tako što bi se donela konvencija o zaštiti kulturno-istorijskih spomenika, umetničkih i naučnih institucija na inicijativu muzeja "Rerih". Dve godine kasnije, 1935. donet je Ugovor o zaštiti umetničkih i naučnih institucija i istorijskih spomenika u Vašingtonu, poznat po nazivu Rerih pakt.¹⁶ Godine 1938. Međunarodni muzejski ured Društva naroda završio je preliminarri nacrt Konvencije o zaštiti istorijskih spomenika i umetničkih dela u vreme rata, ali drugi svetski rat prekinuo je ovaj proces pre nego što je diplo-matska konferencija za njeno usvajanje mogla biti održana. Inače, drugi svetski rat bio je mračan period u pokušajima zaštite kulturnih dobara tokom oružanih sukoba. Kulturni objekti, građevine i ustanove bile su pljačkani i uništavane do krajnjih granica, posebno od strane nemačkog naci-stičkog režima. Međunarodno pravo nije imalo efekta u bilo kom pogledu u sprečavanju velikih pljački umetničkih galerija, crkava i muzeja širom okupirane Evrope.¹⁷ Adolf Hitler stvorio je direktno specijalnu organizaciju pod vodstvom Alfreda Rozenberga, u cilju sistematske zaplene kulturnog blaga širom okupirane Evrope i njihovo prebacivanje u Nemačku za korist nacističkog režima. Organizacija je nazvana "Einsatzstab Rosenberg" koja je fotografisala i pažljivo evidentirala zaplenjena dobra. Količine su bile ogromne; zapisnici su pokazali da je Nemačka zaplenila najmanje 21,903 umetničkih dela samo iz Zapadne Evrope. Nemačko ponašanje na Istočnom frontu bilo je mnogo drastičnije. U Sovjetskom Savezu uništeno je 427 muzeja, 1670 pravoslavnih crkava, 237 rimokatoličkih crkava, 67 kapela i 532 sinagoge. Samo iz Ukrajine 4 miliona umetničkih dela nestalo je, dok je kulturno blago prevezeno u Nemačku pomoću 40 železničkih vagona.¹⁸ Firer je za vođu administracije svih istočnih teritorija imenovao Alfreda Rozenberga. U kulturnim stvarima, dve agencije su u stalnom takmičenju za blaga Sovjetskog Saveza. Posle

¹⁵ P. Pejčić, *Vazduhoplovno ratno pravo*, Vojnoizdavački i novinski zavod, Beograd 1997, 173.

¹⁶ V. Jončić, *Međunarodno humanitarno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2010, 277.

¹⁷ D. Fleck, *The handbook of humanitarian law in armed conflicts*, Oxford University Press, New York 2003, 433.

¹⁸ J. Johnson, 123.

borbene faze, naučnici Anenerbea doveli bi istraživačke institute da pokupe arheološki materijal i druge naučne dokaze o superiornosti germanskih rasa i nižoj vrednosti Slavena. EER, takođe neborbena organizacija planirala je da započne svoje uobičajeno zaplenjivanje jevrejske i masonske imovine i arhiva, te da oduzme sva kulturna dobra pogodna za ispitivanje protivnika nacionalsocijalizma. Posebno je bila interesantna sudbina muzeja Ermitaž u Lenjingradu. Vlasništvo muzeja brojalo je oko dva i po miliona predmeta kao što su slike, delikatni porcelan, staklo, kovani novac, nakit, veliki antikviteti, nameštaj i razni drugi predmeti dekorativne umetnosti. U prvim satima napada, direktor muzeja naredio je da se 40 najvrednijih komada brzo odnese u podrum. Radovi koji su mogli ostati u ramovima slagani su zajedno u sanduke po veličini. Samo je jedna ogromna slika, Rembrantov *Povratak bludnog sina* dobila svoj zaseban sanduk. Drugi sanduci čuvali su koptske tkanine, skitsko i helensko zlato, nakit iz 18. veka, burmutice, čak i srednjevekovne nemačke krigle za pivo. Dvesta slika u nemačkom vlasništvu koje su došle u Ameriku bile su beskonačno mali procenat miliona raseljenih radova koje su savezničke vlade svakodnevno otkrivale. Nije bilo nikakvih nesuglasica oko toga šta bi trebalo uraditi sa stvarima koje su oduzete zaplenom u osvojenim zemljama. Trebalo je da se vrate tim zemljama. Ganski oltar je bio prvo umetničko delo koje će se vratiti. Odlučeno je da oltar formalno primi belgijski princ regent na ceremoniji u kraljevskoj palati u Briselu. General Ajzenhauer je lično naredio da se oltar Fajta Štosa spremi za povratak u Poljsku. Odgovornost za organizaciju ovog velikog prenosa umetničkih dela u potpunosti je pala na kontingent MFAA. To je vojna jedinica poznata kao "Oficiri za spomenike, lepe umetnosti i arhive" (Monuments, Fine Arts and Archives Officers).¹⁹

Nekoliko ugovora zaključenih posle drugog svetskog rata bavi se vraćanjem kulturnih dobara izvezenih za vreme okupacije. Po Mirovnom sporazumu između Savezničkih sila i Italije zaključenom 1947. godine, Italija je imala obavezu da vrati kulturna dobra Jugoslaviji i Etiopiji. Po Konvenciji o rešavanju problema nastalih iz rata i okupacije, usvojenoj 1952. godine Nemačka je bila obavezna da osnuje agenciju za istraživanje, povratak i naknadu kulturnih dobara uzetih sa okupiranih teritorija tokom rata.²⁰

5. Haška konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba iz 1954. godine

I pored nastojanja koja su imala nesumnjiv značaj u vremenu u kojem su preduzeta, tek posle drugog svetskog rata ova materija potpunije

¹⁹ L.Nicholas, *Otmica Evrope; sudbina evropskih dragocenosti u Trećem Rajhu i Drugom svetskom ratu*, Geopoetika izdavaštvo, Beograd 2011, 196 i dalje.

²⁰ J.M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, *Običajno međunarodno humanitarno pravo, Tom I: Pravila*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, 139.

je uređena Konvencijom za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba donetoj u Hagu 1954. godine. U tekstu preambule je istaknuto da su kulturnim dobrima u poslednjim oružanim sukobima nanete teške štete i da su ona usled razvoja ratne tehnike, sve ugroženija od razaranja. Države potpisnice izrazile su uverenje da štete nanete kulturnim dobrima predstavljaju štetu kulturnom nasleđu celog čovečanstva, budući da svaki narod daje doprinos svetskoj kulturi.²¹ Konvencija definiše kulturna dobra kao pokretna i nepokretna dobra koja su od velikog značaja za kulturnu baštinu svakog naroda kao što su spome nici arhitekture, umetnosti ili istorije, verski ili laički, arheološka mesta, skup građevina koje su kao celina od istorijskog ili umetničkog interesa, umetnička dela, rukopisi, knjige i drugi predmeti od umetničkog, istorijskog ili aheološkog interesa, kao i naučne zbirke i retke zbirke knjiga, arhiva ili reprodukcija. Pored tih dobara, Konvencija pominje i zgrade čija je glavna i efektivna namena da čuvaju ili izlažu pokretna kulturna dobra koja su navedena.²²

Zabranjeno je u svako doba, koristiti kulturna dobra i sredstva za njihovu zaštitu, kao i njihovu neposrednu vojnu blizinu u vojne svrhe, na bilo koji način koji može dovesti do napada na njih. U slučaju imperativne vojne potrebe, strana u sukobu ih može koristiti u vojne svrhe onoliko dugo koliko ne postoji mogućnost izbora između takve upotrebe kulturnog dobra i drugog ostvarljivog načina kojima se obezbeđuje slična vojna korist²³. Kulturna dobra ne bi trebalo da se koriste za vojne svrhe tako da nema potrebe da se ona napadaju. Tako se npr. zvonik crkve ili minaret dzamije ne smeju koristiti kao vojna osmatračnica. Čak kad se kulturno dobro koristi u vojne svrhe, odluka da se napadne neprijatelj koji ga koristi ne sme biti olako doneta i treba napraviti planove napada koji će rizik od oštećenja kojem se izlažu kulturna dobra svesti na naj-manju meru.²⁴ Konvencija propisuje da će se, izuzev odredaba koje se primenjuju u doba mira, ostale odredbe primenjivati u slučaju objavljenog rata ili svakog drugog oružanog sukoba koji izbije između država ugovornica. Konvencija će se primenjivati u svim slučajevima okupacije cele ili dela teritorije države ugovornice, čak ako okupacija ne naiđe ni na kakav vojni otpor. Konvencijom je stipulisana obaveza za svaku državu da poštuje kulturna dobra koja se nalaze kako na njenoj teritoriji, tako i na teritoriji drugih država ugovornica.²⁵ Konvencija predviđa i specijalnu međunarodnu zaštitu kulturnih dobara. Pod takvu zaštitu može da se stavi ograničen broj skloništa namenjenih za zaštitu

²¹ Z. Vučinić, 216.

²² V. Jončić, 217.

²³ M. Starčević, *Priručnik iz međunarodnog humanitarnog prava u Vojsci Srbije*, Medija Centar "Obrana", Beograd 2004, 50.

²⁴ *Borba po pravilima; Priručnik o pravu oružanih sukoba*, Društvo Crvenog Krsta Srbije i Crne Gore, Beograd 2004, 50.

²⁵ Z. Vučinić, 217.

pokretnih kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba, centri u kojima su sakupljene kulturne znamenitosti, kao i druga nepokretna kulturna dobra od vrlo velike važnosti, pod sledećim uslovima: da se nalaze na dovoljnom odstojanju od velikog industrijskog centra ili od važnog vojnog objekta kao što je npr. radio stanica, aerodrom, pri-stanište, železnička stanica, ustanova koja radi za odbranu itd, i da ne bude upotrebljena u vojne svrhe. Kulturna dobra stiču pravo na specijalnu zaštitu onog trenutka kad se upišu u Međunarodni registar kulturnih dobara koja su pod specijalnom zaštitom.²⁶

Kulturna dobra koja su pod specijalnom zaštitom obeležavaju se sa tri znaka, raspoređena u obliku trougla, sa dva štita u gornjem i jednim štitom u donjem redu. Holandija je među ma-lobrojnim zemljama koje su obavile ovu vrstu promena, istakavši štit koji odgovara opisu na izvesnom broju građevina, negde u blizini ulaza. Nažalost, s obzirom da su mu vlasti dale skromne dimenzije – oko 10 santimetara visine- potreban je priličan dar zapažanja da bi uopšte mogao da se primeti. To ostavlja pitanje kakvu zaštitnu vrednost može imati isticanje takvog znaka u slučaju oružanog sukoba. Očigledna je činjenica da je među građevinama koje su označene kao kulturno dobro i Ministarstvo odbrane u Hagu – zgrada koja u skladu sa svojom namenom nikako ne bi ispunila uslove za zaštitu u vreme rata.²⁷

5.1. Protokoli I i II uz Hašku konvenciju o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba

U skladu sa odredbama Protokola I, strana koja je okupirala teritoriju mora da spreči nezakoniti izvoz kulturnih dobara sa okupirane teritorije i mora da vrati nezakonito izvezena dobra nadležnim vlastima ranije okupirane teritorije. Obaveza da se spreči izvoz kulturnih dobara sa okupirane teritorije uključena je u paragraf 1 I Protokola. Obaveza vraćanja kulturnih dobara koja su nezakonito izvezena, sadržana je u paragrafu 3, I Protokola. Ovaj paragraf uopšteno je formulisan kao primenjiv na sve strane Protokola, a ne samo na okupacione snage. Ovo pravilo formulisano je u smislu uže upotrebe na samu okupacionu silu koja nije uspela da spreči izvoz, i mora da nadoknadi taj propust time što će vratiti dobra.²⁸ Ovde moramo pomenuti događaje iz 2003. godine za vreme invazije Iraka od strane SAD. Tom prilikom došlo je do jedne od najvećih kulturnih tragedija. Usred haosa koji je usledio kao posledica invazije, pljačkaši su nasrnuli na bagdaski Nacionalni muzej, planula je Narodna biblioteka sa hiljadama knjiga i istorijskih dokumenata, a

²⁶ V. Jončić, 281-282.

²⁷ F. Kalshoven, L. Zegveld, *Constraints on the waging of war*, International Committee of the Red Cross, Geneva 2001, 49.

²⁸ J.M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, 138-139.

počela je i pljačka brojnih arheoloških lokaliteta. Nestala su ili uništena nepro-cenjiva blaga stara i do 5000 godina.²⁹ Televizijski snimci pljačke Nacionalnog muzeja u Bagdadu podigli su međunarodnu zabrinutost zbog zaštite kulturnih dobara u Iraku. Haške konvencije obezbeđuju pravni režim za zaštitu kulturne baštine. Haška pravila iz 1907. godine i Haška konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba iz 1954. godine čine deo međunarodnog običajnog prava. SAD nisu ratifikovale nijedan od međunarodnih ugovora koji se odnose na zaštitu kulturnih dobara, a takođe ni Velika Britanija nije ratifikovala ove ugovore.³⁰

II Protokol uz Hašku konvenciju donet je 1999. godine u Hagu, čime je konačno zaokružen sistem zaštite kulturnih dobara u ratu, a poseban deo Protokola posvećen je zaštiti kulturnih dobara tokom okupacije. Diplomatska konferencija na kojoj je usvojen II Protokol održana je u Hagu od 15. do 26. marta 1999. godine. Konferencija je usvojila II Protokol bez glasanja. Protokol je otvoren za potpis u Hagu 17. maja 1999. u okviru stogodišnjice Prve međunarodne konferencije u Hagu održane 1899. godine. Potpisan je od strane 27 država tog datuma. Država može postati ugovorna strana II Protokola samo ako je ratifikovala konvenciju iz 1954. godine. Novi ugovor predstavlja dodatni protokol koji neće predstavljati amandman na Konvenciju iz 1954. godine, ali će joj biti dopuna i biće primenjen samo od strane država koje ga ratifikuju.³¹ Od okupacione sile se zahteva, da poštujući okupiranu teritoriju, zabrani i spreči bilo kakav nezakonit izvoz, drugo premeštanje ili transfer vlasništva kulturnog dobra. Protokol obavezuje ugovorne strane da zabrane i spreče navedene akte ne samo onda kad su izvršeni od strane sopstvenih snaga i okupacione vlasti, već takođe i kad su izvršeni od strane privatnih lica.³² II Protokolom predviđena je i poboljšana zaštita kulturnih dobara. Poboljšana zaštita je dostupna i za pokretna i za nepokretna kulturna dobra. Uslovi pod kojim neko kulturno dobro može da bude stavljeno pod poboljšanu zaštitu određeni su čl. 10 Protokola. Da bi bilo upisano na Listu kulturnih dobara pod poboljšanom zaštitom, kulturno dobro mora da bude “kulturno nasleđe od najveće važnosti za čovečanstvo,” da je “zaštićeno odgovarajućim domaćim pravnim i administrativnim merama koje priznaju njegovu izuzetnu kulturnu i istorijsku vrednost osiguravajući mu najviši nivo zaštite,” i “da se ne koristi za vojne svrhe ili da ne štiti vojna područja, kao i da je objavljena deklaracija strane

²⁹ Ž. Ležaja, 46.

³⁰ B. Clark, “Military occupation and the rule of law; the legal obligation of occupying forces in Iraq”, *Electronic Journal of Law*, no.8, 2005, 16.

³¹ M.T.Dutli, J. Bourke Martignoni, J. Gaudreau, *Protection of cultural property in the event of armed conflict*, International Committee of the Red Cross, Geneva 2002, 29.

³² D. Fleck, 468.

koja ima kontrolu nad kulturnim dobrom, kojom se potvrđuje da se ono neće koristiti na taj način.” Zahtev člana 10. da kulturna dobra u pitanju predstavljaju kulturno nasleđe od najveće važnosti predstavlja snažniji uslov od onog iz člana 8. Konvencije koji govori o “vrlo velikoj važnosti.”³³ Izrada članova o poboljšanoj zaštiti bila je inspirisana Konvencijom o zaštiti svetskog kulturnog i prirodnog nasleđa iz 1972. godine. Takođe, to je slučaja sa članom 10. II Protokola. Iskustvo od skoro 30 godina postojanja u trenutku održavanja Haške konferencije iz 1999. nesumnjivo je učinilo Konvenciju o zaštiti svetskog kulturnog i prirodnog nasleđa važnim vodičem za izradu novog Protokola. Ako objekti paralelno postoje kao zaštićena kulturna dobra Konvencijom iz 1972. godine kao i Konvencijom iz 1954. godine, manji je broj primera za muzeje, arhive i biblioteke. Postoji razlika između kulturnih dobara upisanih u Listu svetske kulturne baštine i onih kojima u budućnosti može biti odobrena poboljšana zaštita. Bez ikakvog minimiziranja i omalovažavanja statusa svetskog kulturnog nasleđa, efekti natpisa Liste svetske kulturne baštine su moralnog karaktera. Za kršenje principa Konvencije o zaštiti svetskog kulturnog i prirodnog nasleđa, nisu predviđene izričite sankcije osim mogućnosti da svetsko kulturno dobro može biti skinuto sa liste u slučaju ozbiljne degradacije i zanemarivanja zaštite.³⁴

II Protokol je predvideo osnivanje Komiteta za zaštitu kulturnih dobara i Fonda za zaštitu kulturnih dobara. Pored tih institucija, kao mehanizam kontrole predviđen je i Sastanak strana ugovornica. Na taj način stvorene su pretpostavke za dalje poboljšanje međunarodne zaštite kulturne baštine od razaranja, ne samo u nominalnom nego i u faktičkom smislu. II Protokol je regulisao i niz važnih pitanja iz krivičnog postupka zaštite kao što su: nadležnost za utvrđivanje povreda Konvencije i Protokola, pokretanja krivičnog postupka, ekstradicije i pružanja pomoći.³⁵

6. Zaključna razmatranja

Kulturna dobra u ratu danas su zaštićena relevantnim ugovorima međunarodnog prava. Međutim, bez obzira na tu činjenicu kulturna dobra postaju sve više predmet napada u oružanim sukobima poslednjih decenija. Odbrana kulturnih dobara je još jedna dimenzija globalizacije u kojoj živi-mo. Pravila međunarodnog humanitarnog prava nikad nisu bila dovoljno poštovana, a pravila koja se odnose na kulturna dobra nisu izuzetak. Pravila koja se odnose na zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba su sastavni deo međunarodnog humanitarnog prava.

³³ Ž. Ležaja, 56.

³⁴ J. Toman, *Cultural property in war; improvement in Protection*, UNESCO, Paris 2009, 188-191.

³⁵ Z. Vučinić, 218-221.

Svest o značaju i vrednosti kulturnih dobara u ispoljena je početkom 20. veka prilikom kodifikacije običajnih pravila ratovanja na Drugoj mirovnoj Haškoj konferenciji 1907. godine. Međutim, tek posle drugog svetskog rata ova oblast je potpunije i detaljnije uređena Konvencijom o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba u Hagu 1954. godine. Uz Konvenciju, kao njen sastavni deo pridodati su Pravilnik za njeno izvršenje i dva Protokola od kojih je poslednji donet 1999. godine. Suština Konvencije jeste usvojen princip o jedinstvenom kulturnom nasleđu celog čovečanstva koje je stvarano pojedinačnim doprinosom svakog naroda. Države članice Haške konvencije i njenih Protokola, treba da striktno primenjuju odredbe ovih ugovora. Potrebno je da oružane snage u svoje aktivnosti uključe i obuku iz oblasti međunarodnog humanitarnog prava koji se odnose na zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba. Neophodno je promovisati zaštitu kulturnih dobara u svim slojevima stanovništva. Međunarodne organizacije kao što su UNESCO i druge slične organizacije treba da igraju važnu ulogu u promovisanju zaštite kulturnih dobara.

Milan Tesla, LL.M

PhD student at the Faculty of Law, University of Belgrade

INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF CULTURAL PROPERTY IN THE EVENT OF ARMED CONFLICT AND OCCUPATION

Summary

Cultural property, having a great value, no matter how determined the notion of cultural property, and whether they still were marked as such, have always enjoyed a degree of legal protection. The wars involve destruction where the cultural goods are inevitably destroyed. They are destroyed, either as a consequence of enemies actions or through the war itself where they are destroyed consciously and with intention. However, there has always been a tendency to protect cultural goods from the consequences of the war action. A number of rules relating to a war conducted protect a lot of objects (religious places most often). Existing rules of customary law were for the first time codified in the middle of 19th

century. International legal protection of cultural property during the war for the first time founded on the Laws and customs of war on land of 1899. , which outlines the obligations concerning the protection of cultural property du-ring the siege and bombardment. The same Convention prohibits the destruction of property that presents cultural goods.. Subsequent Hague convention of 1907. on the laws and customs of war elaborated these rules in the framework of regulations. A major area is the analyzies of the \Hague convention of the protection of cultural property during the armed conflict from 1954, and two additional Protocols.

Key words: cultural property, war, occupation, international agreements, Hague convention of the protection of cultural property in the event of armed conflicts, Protocols.